

Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* İsimli Tefsirinde Ribâ (Faiz) Yasağını Konu Alan Ayetlere Getirmiş Olduğu Yorumlar

Ömer Faruk HABERGETİREN

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Asst. Prof. Dr. Karabuk University Faculty of Theology
ofhabergetiren@karabuk.edu.tr

Öz

İslam iktisat düşüncesinde ribâ, faiz yasağı bulunmaktadır. Bu yasak, ekonomik ve sosyal hayatta ortaya çıkabilecek problemleri önlemek amacıyla konulmuştur. Cahiliye döneminde gelirlerini faizden elde eden bir grup bulunmaktaydı. Bunlar vermiş oldukları parayı, borçlunun durumuna bakmadan kat kat, fazlasıyla geri almakta idiler. İslam, iktisadi alanda getirmiş olduğu düzenlemeler arasında ribâyı da yasaklamıştır. Borç vermeyi teşvik etmiş, ödeme güçlüğü çekildiği durumlarda ertelenmesini önermiştir. Borçlunun ödeme imkânı kalmadığı zaman borcun bağışlamasını, sadaka kapsamında değerlendirmiştir. Diğer düzenlemelerle birlikte ribâ yasağıyla İslam, servetin belirli kesimlerde toplanmasını engellemek ve zengin fakir arasındaki gelir farklılığını azaltmak istemiştir. Böylece zenginliğin her kesime yayılmasını, toplumsal refahın gerçekleşmesini hedeflenmiştir.

Bu çalışmada müfessir Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb* isimli eserinde Ribâ yasağıyla ilgili ayetlere getirmiş olduğu yorumlar özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddin er-Râzî, Tefsir, Ribâ, Faiz, Sadaka.

Fakhr al-Din al-Razi's Commentaries on the Prohibition of Riba (Interest) in *Mafatih al-Ghayb*

Abstract

There is a riba, interest prohibition in Islamic economy thought. This prohibition has been put in place to prevent problems that may arise in economic and social life. During the Jahiliyyah era, there was a group that obtained their income from interest. They used to get back excessively more money than they lent without considering the conditions of the borrower. Islam has also banned interest among the arrangements it has brought in the economic field. He encouraged lending, and proposed postponement in cases of difficulty in payment. With other regulations and the prohibition of interest, Islam wanted to prevent the accumulation of wealth in certain sections and to reduce the income gap between the rich and the poor. Thus, it is aimed to spread the wealth to every category and to actualise social welfare.

In this study, al-Razi's commentaries on the prohibition of Riba (Interest) in *Mafatih al-Ghayb* will be summarized.

Keywords: Fakhr al-Din al-Razi, Commentary, Riba, Interest, Alms.

Giriş

İslam dünyasında çok yönlü bir alim olarak tanınan Fahreddin er-Râzî VI. (XII.) yüzyılın önde gelen ilim adamlarından birisi olarak kabul edilir. Başta kelâm, fıkıh usulü, tefsir gibi dini ilimler olmak üzere dil, edebiyat, felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik gibi farklı ilimleri de öğrenip bu alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. Bu nedenle “Allâme”, Şâfiî ve Eş’arî kaynaklarında “İmâm” unvanıyla anılmaktadır. (Yavuz, 1995)

Fahreddin er-Râzî’nin bu kadar meşhur olmasında zekâsı, ilmi birikimi, eserleri ve yaptığı seyahatlerin büyük katkısı olmuştur. İran, Türkistan, Afganistan ve Hindistan bölgelerinde yer alan ilim ve kültür merkezlerini ziyaret etmiş, buralarda bulunan ulema ile çeşitli ilmi tartışmalar ve müzakerelerde bulunmuştur. Daha sonra Herat’a dönerek, hayatının geri kalan kısmını burada tedrisat ile geçirmiştir. Bir yandan farklı ilim dallarında eserler telif ederken, aynı zamanda sayıları 300’ü aşan talebe yetiştirmiş, 1 Şevval 606’da (29 Mart 1210) Herat’ta vefat etmiştir. (Yavuz, 1995)

Genellikle akaidde Eş’arî, fıkhıta Şâfiî mezhebine bağlı olmakla birlikte bazı konularda mezhebine muhalefet edip Mu’tezilî görüşleri benimsediği belirtilir. Dinî ilimler arasında Râzî’nin daha çok ön plana çıktığı alanlar tefsir ve kelâm ilimleridir. *Et-Tefsîrû’l-kebîr* ismiyle de bilinen *Mefâtîhu’l-gayb*, tefsir ilminde kaleme aldığı en önemli eseridir, otuz iki cilt halinde basılmış olup, son yıllarda Türkçeye tercüme edilmiştir. Tefsirinde dirayet metodunu başarıyla uygulamış ve kendisinden sonra gelen bütün müfessirlere bu açıdan tesir etmiştir. Farklı ilim dallarındaki verileri de kullanarak Kur’an’ı tefsir etmeye çalışmış, adeta döneminin ilmi birikiminin yansıdığı bir eser olarak

ortaya çıkmıştır. Osmanlı ulemasının da önemli bir başvuru kaynağı olmuş, hacminden dolayı medreselerde ders kitabı olarak okutulmamasına rağmen pek çok alimini etkilemiş, birçok eserde kendisine atıf yapılmıştır.

İslam ekonomi düşüncesini diğer ekonomik sistemlerden ayırt eden özelliklerden biri belki de en önemlisi sayılabilecek, ribâ yani faiz yasağıdır. Kur'an-ı Kerîm'de bu yasağı konu alan yedi ayet bulunmaktadır. Bunlar Bakara suresi 275-279; Âl-i İmrân suresi 130; Nisâ suresi 161 ve Rûm suresi 39. ayetlerdir. Bakara suresindeki ayetler temel alınırsa diğer ayetler bunların tekrarı ve açıklaması niteliğindedir. Hz. Peygamber (sav) de bu konu üzerinde titizlikle durmuş, ömrünün sonuna doğru yapmış olduğu hac ziyaretinde irâd ettiği veda hutbesinde bu yasağa değinerek önemini ayrıca vurgulamıştır.

Bu çalışmada Fahreddin er-Râzî'nin Tefsir'inde ribâ yasağını konu alan ayetlere getirmiş olduğu yorumlar özetlenerek, bu konudaki görüşleri belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Ribâ

Arapça bir kelime olan ribâ (ربا), sözlükte "fazlalık; artma, çoğalma; yükseğe çıkma; (bedenin) serpilip gelişmesi" gibi anlamlara gelir. Bir fıkıh terimi olarak ribâ, "Borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır." (Özsoy, 1995) Türkçede yaygın bir kullanıma sahip olan faiz kelimesi de Arapça kökenli olup genellikle ribâ ile eş anlamlı olarak

kullanılmaktadır. Ancak fıkhi bir terim olarak ribâ, güncel kullanımdaki faiz anlamı ile birlikte farklı uygulamaları da içerisine almaktadır. Bu bakımdan faiz kelimesinden daha kapsamlı ve geniş bir içeriğe sahiptir.

Bakara suresi 275. ayetin tefsirine Râzî, ribâ kelimesinin lügat anlamlarından artma, ziyade olma manasını tercih ederek buna örnekler vermektedir. Araplar bir şeyde artış olduğu zaman “ رَبَا الشَّيْءُ ” derler, yani o şeyin arttığını fazlalaştığını ifade ederler. Bu kelime diğer bir ayet-i kerimede “ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ ” şeklinde kullanılmaktadır. (Hac, 22/5) Burada yağın yağmur sonrası yeryüzünün canlanıp, üzerindeki bitkilerin büyümesi ve kabarması kast edilmektedir. Bu durumda bitkilerde bir artış ve fazlalaşma görülür. Daha sonra -genel olarak bilindiği varsayılarak tanımlama yoluna gidilmeden- kelimenin terim anlamına geçilerek dildeki kullanımdan örnekler verilmektedir. Bir kişi faizli bir işlem yaptığında Araplar, “ أَرْبَى الرَّجُلُ ” derler. Rasûlullâh'ın (sav) “ مَنْ أَجْبَى فَقَدْ أَرْبَى ” “Henüz olgunlaşmadan (miktarı ve nitelikleri hakkında bilgi sahibi olunmadan) bir mahsulü satan, ribâ yapmıştır.” (Beyhakî, 2003, s. III/36) hadisinde de bu anlam bulunmaktadır, yani faiz içeren bir işlem yapmıştır demektir. (Râzî, 1420h, s. 7/72)

2. Ribâ Çeşitleri

İslam hukukunda ribâ, ribe'l-fazl ve ribe'n-nesîe olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Nesîe ribası, vade faizi olarak da ifade edilebilen bu tür Cahiliye döneminde genellikle bilinen ve yaygın olarak uygulanan şeklidir. Bu, bir kişinin diğer bir kimseye ana paranın sabit kalması şartıyla ondan her ay belli bir meblağ almak üzere borç vermesi şeklinde uygulanırdı. Borç veren, ödeme günü geldiğinde ana parasını geri ister, eğer borçlu bunu ödeyemez veya

zorlanırsa süre uzatılır ve miktar arttırılırdı. İkinci kısım fazl ribası, yani fazlalık faizi, nakd ribası olarak da bilinen bu türü, buğday ve benzeri maddelerin bir ölçөгünü iki ölçek karşılığında satılması şeklinde uygulanırdı.

Râzî'nin naklettiğine göre İbn Abbâs (ra) ayetin açık ifadesinden/zahiri anlamından ribânın cahiliye döneminde uygulanan nesîe ribâsı türü olduğunu anlıyor, sadece onun haram kılındığını söylüyordu. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) "Rasûlullâh'tan (sav) senin görmediğin veya işitmediğin şeyleri gördüm veya duydum" uyarısıyla bu görüşünden vaz geçmiş, fazl ribâsının da haram olduğunu söylemiştir. Buna benzer bir olayın da tabiîn dönemi fakihlerinden Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) ile İkrime (ö. 105/723) arasında geçtiği de rivayet edilmektedir. Ancak müçtehitlerin büyük çoğunluğu ribânın her iki türünün de haram olduğu konusunda görüş birliği içerisinde. Nesîe ribâsının haram oluşu Kur'an ile fazl ribâsının haramlığı ise sünnet ile sabit olmuştur. (Râzî, 1420h, s. 7/73)

Hz. Peygamber'den (sav) fazl ribâsının haram oluşunu açıklayan bir hadis rivayet edilmektedir.¹ Bu hadiste altı çeşit maddenin adı geçmektedir. Kıyası kabul etmeyen (Zâhirî mezhebine mensup) fukahâ, ribânın sadece bu altı maddede cari olacağını başka maddelerin bunlara kıyas edilemeyeceğini söylemektedir. Çoğunluk fukahâ ise ribânın zikredilen bu altı maddeye hasredilemeyeceğini,

¹ Rasûlullâh (sav) şöyle buyurdu: "Altınla altın, gümüşle gümüş, buğdayla buğday, arpa ile arpa, hurmayla hurma, tuz ile tuz, misli misline ve elden eldir. Her kim artırır yahut fazla almak isterse, muhakkak riba yapmış olur. Bu konuda alan da veren de eşittir." (Müslim, Musâkât 15)

aksine ribânın diğer maddelerde de olabileceği görüşündedir. (Râzî, 1420h, s. 7/73)

3. Ribanın İleti

Fakihlerin çoğunluğuna göre kıyas şer'i bir delildir, İslam hukuk metodolojisinde deliller hiyerarşisinde Kitap, Sünnet ve İcma'dan sonra dördüncü sırada yer alır. Terim anlamıyla kıyas, "Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek" şeklinde tarif edilmektedir. (Apaydın, 2002) Râzî'nin belirttiğine göre nasla sabit olan bir hükmü, hakkında nas bulunmayan bir konuya nakletmek (ta'diyetü'l-hüküm), ancak nasla sabit olan hükmün illetinin belirlenmesi (ta'lîl) ile mümkündür. Belirlenen bu illet, hakkında nas bulunmayan konuda da bulunuyorsa kıyas yapılabilir, nasla sabit olan hüküm bu konuya geçirilebilir. Ribânın hadiste zikredilen altı madde dışında kalan diğer maddelerde de geçerli olduğunu ileri süren hukukçular, illet konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu görüş ayrılığı bazı konularda hükmü etkilemiştir.

İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) göre ilk dört maddede ribânın illeti, cins birliği ve gıda maddesi olmaları, altın ve gümüşte ise nakit (semen, para) oluşturmalarıdır. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre ölçülür, tartılır olabilen her şeyde ribâ hükmü bulunmaktadır. Tüm maddelerde cins birliğinin bulunması şartıyla dirhem ve dinarlarda illet, veznî tartılabilir olma, diğer dört maddede ise keylî hacimle ölçülebilir değildir. İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre azık (erzak) olma veya azık olmaya uygun değildir. Talebesi Abdülmelik b. Mâcişûn'a (ö. 212/827) göre faydalanılan her şeyde ribâ cereyan eder. (Râzî, 1420h, s. 7/74)

Ribânın illeti hakkında farklı görüşleri sıralayan Râzî, bunlar arasında herhangi birisini tercih etmemekte ancak mensubu olduğu İmam Şâfiî'nin görüşüne öncelik vermektedir. Konunun derinliği ve genişliği nedeniyle yorum yapmamakta, detaya inmenin tefsire uygun olmadığını belirterek gerekli açıklamayı fakihlere ve fıkıh kitaplarına bırakmaktadır.

4. Ribâ Yasağın Hikmeti

İslâm hukukçuları şâri'in hüküm koymada bir amacının bulunduğu, bu hükümlerin birer hikmet ve maslahatı içerdiği konusunda görüş birliği içerisinde. Usûl terimi olarak hikmet, "hükümün konuluş amacı" (makâsîd-ı şâri') veya "hükümle sağlamak istenen maslahat" (mesâlih-i ibâd) anlamındadır. Mefsedetin giderilmesi de esasen maslahatın sağlanmasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. (Koca, 1998) Hadislerde de yer aldığı şekliyle "can, akıl, namus, din ve mal" korunması zorunlu maslahatlar olarak belirlenmiştir. Genel olarak emir ve yasakların hikmeti belirlenmeye çalışıldığında bunların korunmasının hedeflendiği, gelebilecek zararın da engellendiği görülmektedir.

Râzî'nin kaydettiğine göre ribâ yasağında şu hikmetlerin bulunduğu belirtilmektedir:

a) Ribâ, insanların malını karşılığında bir şey vermeden almaktır. Çünkü bir dirhemi iki dirhem karşılığında peşin veya veresiye olarak satan kimsenin, karşılıksız olarak eline bir dirhem geçer. Malın insanların ihtiyaçları ile sıkı bir ilişkisi vardır, bu nedenle malın dokunulmazlığı, büyük bir saygınlığı vardır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) "İnsanın malının haramlığı, kanının haramlığı gibidir." (Ahmed

b. Hanbel, Müsned. s. 7/296) buyurmuştur. Buna göre bir kimsenin malını karşılıksız olarak almak haram kılınmıştır.

Bu konuda şöyle bir soru gelebilir: Paranın borç alan kimsenin elinde uzun süre kalması, fazla alınan miktar için neden bir karşılık olmasın? Çünkü para bu müddet içerisinde sahibinin elinde olsaydı onunla ticaret vb. işler yaparak bir kazanç elde edebilir, ondan faydalanabilirdi. Para borçluda olduğu ve bundan o faydalandığına göre, karşılığında bir fazlalık vermesi niçin uygun değildir? Böyle bir itiraza Râzî, “Çünkü faydalanma ve bir kazanç olacağı kesin değildir, olabilir de olmayabilir de. Ama karşılık olarak bir fazlalık istemek ise kesin bir durumdur. Kesin olmayan bir durum karşılığında kesin olan bir şey istemek, zarar vermekten başka bir şey değildir.” şeklinde cevap vermektedir.

b) Allah, ribâyı insanları geçimleri için üretim, ticaret vb. alanlarda çalışmaktan ve yatırım yapmaktan alıkoyacağı için haram kılmıştır. Çünkü para sahibi peşin veya veresiye hiçbir emek sarf etmeden fazla para kazanma imkânı bulduğunda, onun için geçimini sağlamanın çok kolay olur. Böyle bir imkân varken üretim ve ticaret gibi zor, meşakkatli işlere neden katlansın? Üretim ve ticaretin terk edildiği bir ortamda genel olarak tüm insanlar zarar görür. Toplumsal düzen ve maslahatın üretim, yatırım, ticaret ve sanat gibi işlerle gerçekleştiği kesin olarak bilinmektedir.

c) Ribâ, insanlar arasında karşılık beklemeden borç verme (karz-ı hasen) gibi güzel davranışların yok olmasına neden olur. Ribâ haram olunca insanlara, borç verme ve verdiği miktarı aynı şekilde geri alma adeti güzel gelir. Ancak ribâ helal olsaydı, ihtiyaç sahiplerinin içinde bulunduğu durum, onları borç olarak aldıkları bir dirheme karşılık iki

dirhem ödemeye sürükler, bu da insanlar arasında eşitlik, ihsan ve güzel davranışların sona ermesine götürürdü.

d) Genel olarak borç veren zengin, alan ise fakirdir. Ribânın caiz olduğunu söylemek, zenginin zayıf durumda olan fakirden daha fazla mal almasına imkân vermek olur. Bu da Rahîm olan Allah'ın rahmetine göre caiz değildir.

e) Ribânın haramlığı nas ile sabittir. Sorumluluk açısından bütün yükümlüklerin hikmetinin mutlaka insanlar tarafından bilinmesi gerekli, zorunlu değildir. Hikmeti bilinmese de ribânın kesin olarak haram olduğunun bilinmesi, onunla amel edilmesi için yeterlidir. (Râzî, 1420h, s. 7/74)

Râzî, ribânın hikmeti konusunda söylenenleri saydıktan sonra kendi görüşünü son maddede ortaya koymaktadır. Ona göre bir Müslüman, yükümlü olduğu şeylerin hikmetini bilmeseyse bile onlardan sorumludur, yerine getirmesi gerekir. Onun açısından bu emir veya yasağın Kur'an veya Sünnet nassı ile sabit olması yeterlidir, ayrıca akli bir gerekçe bulunmasına gerek yoktur: "Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, 'Alışveriş de faiz gibidir' demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır." (Bakara, 2/275) ayeti bunu açıkça göstermektedir.

Ayet-i kerimede "ribâ yiyenler" tabiri kullanılmaktadır. Bu tabir genel bir ifadedir ve bu işlemde katkısı olan her kesimi içerisine almaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) "Allah, ribâyı yiyen, yediren, şahit olan ve yazana lanet etti." (Tirmizî, Buyu 2) hadisi de bunu desteklemektedir. Yani işlem o kadar kötü ve çirkindir ki ortaya çıkardığı zarardan nasıl tüm toplum etkileniyorsa, günahından da oluşumunda payı olan her kişi etkilenir.

Ribâ yiyenler, Ahirette “şeytan çarpmış” kimse durumundadırlar. Râzî'nin belirttiğine göre şeytanın insan üzerinde böyle bir etkisi olamaz, o ancak vesvese verebilir. Lafza bağlı kalınarak çarpma ve bundan fiziki olarak zarar görme anlamı verilmesi ise doğru değildir. Bu konu yüce Allah'ın şu kavlinde açıklanmaktadır: “Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar.” (Araf, 7/201) Şeytan, insanı lezzet, şehvet ve Allah'tan başka şeylerle meşgul olmaya çağırır. İşte şeytanın dokunması (messu's-şeytan) ifadesinden kast edilen de budur. Bu durumda olan kimse, dünya işlerinde şeytan çarpmış gibi olur. Bazen şeytan onu nefsinin istek ve arzularına doğru çeker; bazen de melek dini yaşantı ve takvaya doğru çeker. Bunun sonucunda insanda tutarsız davranışlar ve yalpalamalar meydana gelir. Şeytanın etkisiyle oluşan çarpma budur. Şüphesiz ribâ yiyenler, dünya sevgisinde ileri giden, onun uğrunda kendisini helak eden kimselerdir. Ölüncü bu sevgi, Allah ile arasında perde olur. Dünya hayatında mal sevgisi sonucunda oluşan çarpılma (onu elde etmek için doğru-yanlış her türlü davranışı sergileme), ahirette başka bir çarpılmayı meydana getirir ve onu bu perdenin (Allah'ın rahmetinden uzak kalmanın) içerisine düşürür. (Râzî, 1420h, s. 7/76)

5. Alışveriş ile Ribânın Farklı Oluşu

Ribâ yiyenlerin Ahirette böylesine kötü bir duruma düşmeleri “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Râzî bu konuya farklı yönlerden yaklaşarak açıklamalar getirmektedir. Birincisi ribânın helal olması gerektiğini iddia edenler, bunları alım-satım işlemi gibi değerlendirmekte ve ikisini birbirine benzetmektedir.

Onlara göre "kişi bir elbiseyi on dirheme satın alıp, on bir dirheme satarsa bu helaldir, buna benzer olarak on dirhem on bir dirheme satılması da (ribe'l-fazl) helal olmalıdır. Aynı şekilde kişi on dirheme satın aldığı bir elbiseyi vadeli olarak on bir dirheme satarsa caizdir, on dirhem vadeli olarak on bir dirheme satılması da (ribe'n-nesîe) caiz olmalıdır. Bunlar birbirinden farklı işlemler değildir: birinci işlemde tarafların rızası bulunduğu için caiz olduğuna göre ikinci işlemde yani paranın mübadelesinde de tarafların rızası bulunduğu için caiz olmalıdır." İddia sahipleri bu benzetme yanında akli gerekçeler de ileri sürmektedir: Alışveriş, ihtiyaçları temin etmek için meşrû kılınmıştır. Bazen insan bir eşyaya acil ihtiyaç duyabilir, ancak onları alacak yeterli meblağı olmayabilir. Bu kişinin ileride para sahibi olacağını düşünelim. Ribâ caiz olmadığı durumda, parası olan kimseler ona karşılıksız bir şey vermez, o da ihtiyaç ve sıkıntı içerisinde kalır. Fakat ribâ caiz olsa, parası olan kimseler karşılığında daha fazlasını alacağı için, ona borç para verir; o da parasını elde ettiğinde borcunu fazlasıyla öder. Bu kişiye borcu fazlasıyla ödemek sürekli ihtiyaç içerisinde kalmaktan daha kolay gelir. İşte bu durum, ribânın caiz olmasını gerektirmektedir. Ancak yüce Allah ikisinin birbirinden çok farklı olduğunu ifade ederek "Allah alışverişi helal, ribâyı haram kıldı." şeklinde kesin hükmünü bildirmektedir.

Râzî, ileri sürülen iddialara güzel bir cevap niteliğinde gördüğü için Kaffâl'ın (ö. 365/976) sözlerine yer verir: "İnsan değeri on dirhem olan bir elbiseyi, yirmi dirheme satsa, bu kimse elbiseyi yirmi dirhemlik olarak kabul eder. Yirmi dirhem üzerinde alan ve satan anlaşığına göre elbise ve fiyat, alan ve satana göre mal olarak birbirine denk gelmiş olur. Bundan dolayı birbirlerinden karşılıksız olarak bir

şey almamış olurlar. Fakat karşılığında yirmi dirhem almak üzere on dirhem satarsa, karşılıksız olarak fazladan on dirhem almış olur. 'Onun karşılığı, zaman olarak tanınan mühlettir.' de denilemez. Çünkü o, ne maldır ne de kendisine somut olarak işaret edilebilecek bir varlıktır. Buna göre mühlet, fazladan alınan on dirhem için karşılığı sayılamaz."

İkinci olarak Râzî, inkarcıların azaba müstahak olma nedenini böyle düşünmeleri ve inanmaları olduğunu belirtir. Ona göre ayette kullanılan "yeme" lafzı fiziki olarak yemek yeme işlemi anlamına değil, onu helal ve mahzursuz (önemsiz/zararsız) sayma manasındadır. Halk arasında bu kelime ile bir şeyin kendisine helal oluşu kastedilir; Araplar "فُلَانٌ يَأْكُلُ مَالِ اللَّهِ قَضْمًا حَصْمًا" derler, yani Allah'ın malında helal haram ayrımı yapmadan tasarrufta bulunur" demektir. Ayetin lafzının delalet ettiği anlam da budur.

Râzî'ye göre "Halbuki Allah, alışverişi helal, ribâyı haram kılmıştır." ifadesi Allah'ın sözüdür. İkisinin farklı şeyler olduğunu; kelimeler marife olarak (belirlilik takısı olarak) kullanıldığı için tüm alışverişlerin helal; bir artış ve fazlalık içeren tüm akitlerin de haram olduğunu gösterir. İmam Şâfiî'ye göre bu ayet delil olarak kullanılmayacak mücmel (sözün sahibi tarafından açıklama yapılmadıkça muhataplar için anlamı kapalı olan) bir ifadedir. Bu görüşe katılan Râzî usûlcü yönünü konuşurarak birkaç delil ileri sürer:

a) Usûlü Fıkıh'da başında lam-ı tarif bulunan müfred isimler kesinlikle umum ifade etmez, aksine ondaki marifelik mahiyeti itibarıyla bir marifeliktir. Böyle olunca hükmün tek bir şeyde olduğunu söylemek ve amel etmek yeterlidir.

b) Kelimelerin umûm (genellik) ifade ettiği kabul edilse bile, bu umûmlük cemi lafızların ifade ettiği umûmilikten daha zayıftır. Kelimeler zayıf bir umûmiliği gösterir, onda sayısız husûsiliğin arız olması da söz konusudur. Bu şekilde bir kullanım ise Allah ve Rasûlü'nün (sav) sözüne uygun düşmez. Bu nedenle kelimeleri böyle bir umûmiliğe hamletmek uygun değildir.

c) Hz. Ömer'in (ra) "Biz ona, ribânın ne olduğunu sormadan Allah'ın Rasûlü (sav) bu dünyadan göçüp gitti." dediği nakledilir. Eğer bu lafız umûmiliği ifade etseydi Hz. Ömer (ra) böyle düşünmezdi. Bu söz de ayetin mücmel oluşunu göstermektedir.

d) Ayet umûm ifadesiyle tüm alış-verişlerin helal, her ribânın da haram olmasını gerektirir. Ribâda fazlalık/artış anlamı vardır. Bütün alışverişlerde de bir kazanç/artış beklentisi vardır. Umûm ifadesi alınırsa ayetin başı bütün alış-verişleri mubah, sonu da bütün alış-verişleri haram kılmıştır. Buna göre helal ve haram olanlar, bu ayetle kesin olarak birbirinden ayırt edilemez. Bu bakımdan ayet mücmeldir, açıklanmaya ihtiyaç duyar.

İleri sürdüğü bu gerekçelerle Râzî'ye göre muamelâtta helal olanla haram olanı birbirinden ayırmak ve ribânın ne olduğu ve nasıl gerçekleştiğini iyice kavramak için sünnete müracaat edilmesi gerekir. Çünkü bir rasûl olarak gönderilen Hz. Peygamber'in (sav) kendisine vahyedilen ayetleri insanlara teblîğ görevi yanında bunları uygulama ve açıklama görevi de bulunmaktadır. Özellikle mücmel ayetlerin anlaşılması için bir açıklamaya gerek duyulur, aksi takdirde uygulama ve sorumluluk açısından çeşitli problemler ortaya çıkabilir.

6. Ribâdan Vazgeçenin Durumu

“...Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden/helal saymaktan vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur/geçmişî ona aittir. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır.” (Bakara, 2/275)

Ayette yer alan “قَلَهُ مَا سَلَفَتْ” ifadesi için müfessirler tarafından farklı anlamlar verilmiş, bunlar Râzî tarafından nakledilmiştir. Zeccâc’a (ö. 311/923) göre ayetin nüzulünden “önce yapılan işlemlerin günahının bağışlanacağı” şeklindeki yoruma Râzî, haram kılınmadan önce bir günahın söz konusu olamayacağı şeklinde itirazda bulunmuştur. Süddî’den (ö. 127/745) “Daha önce yediği faizler ona aittir. Aldığı faizleri geri vermesi gerekmez. Fakat aldığı henüz harcamamış olduklarını iade etmesi gerekir, onları yemesi caiz olmaz.” Vâhidî’den (ö. 468/1076) de “Geçmişte olan her şey onundur.” açıklamalarını ise yorum yapmadan zikreder.

Râzî’ye göre “kedilerine öğüt gelip vazgeçme”, ribâlî işlem yapıp yapmama durumuna bakılmaksızın onun “helal olduğu” düşüncesini terk eden kimseler içindir. Ancak ribânın haram olduğunu ikrâr edip onu alan kimselere gelince, onların durumu Allah’a kalmıştır, dilerse affeder dilerse cezalandırır. Ayetin devamında önceki görüşlerine geri dönüp ribâyı helal sayanların cehennemlik oldukları, orada ebedi kalacakları söylenmektedir. Ayet ve hadisler cehennemlik olmanın ve orada ebedi kalmanın sadece kafirler için söz konusu olduğuna delalet etmektedir. Bu durumda olan kimselerin de kendilerine dikkat etmeleri gerekir, çünkü ebedi

kalış, iman ehline değil kafirlere has bir durumdur. (Râzî, 1420h, s. 7/79)

7. Ribâ ve Sadaka

Allah, ayetlerde azaltacağına işaret ederek ribâdan sakındırmakta, bir yardımlaşma kurumu olan sadakayı da arttıracığını belirterek şiddetle emretmektedir. Buna rağmen insanların sadaka vermeyi terk edip ribâyâ yönelme nedenleri: daha çok mal elde etme arzusu ve bir artış beklentisi; sadakada ise malın azalmasından çekinmeleridir. Allah, aslında böyle olmadığını ribânın bir atış gibi görünse de bereketin alınmasıyla bir azalma olduğu; sadakanın da bir atış olduğunu söylemektedir. Durum böyle olunca akıllı kişiye düşen nefsine ve duygularına kapılmadan şerîatin çağrısına uymaktır. (Râzî, 1420h, s. 7/80)

Bu azalma/azaltılma veya artış/arttırılma dünya şartlarında görülebildiği gibi, ahiret hayatında da olabilir. Bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. Râzî bunları toparlayarak maddeler halinde sıralamıştır. (Râzî, 1420h, s. 7/80)

Ribâ sebebiyle malda azalma/azaltılma, dünyada birkaç şekilde görülebilir:

a) Genel olarak ribâ ile uğraşan kimselerin malı görünüşte artsa bile sonucu ihtiyaç içerisinde olmak ve malından bereketin kalkmasıdır. Bir hadiste Hz. Peygamber (sav) "Ribâ, her ne kadar (görünüşte) çok olsa da sonucu azalmadır." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 7/126) demektedir.

b) Malı azalmasa da toplum içerisinde ribâ alanların sonu kınanma, itibar kaybı, adalet vasfının yitirilmesi, ona olan güvenin

kaybolması; fasık, merhametsiz ve katı yürekli olarak anılmasıdır. Bütün bunlar da başta ticari işlemleri olmak üzere her yönden zarara uğramasına ve malının azalmasına neden olur.

c) Ribâ yoluyla ellerindeki malın alındığını gören fakirler, ona karşı bir düşmanlık hissi besler, lanet okur ve beddua ederler. Bu da ondan ve malından hayır ve bereketin gitmesine neden olur.

d) İnsanlar arasında malını ribâ ile topladığı bilinince bütün tamahkar insanlar ona yönelir, böylece ne kadar dinsiz sapık, zalim ve açgözlü kimse varsa onu hedef alarak “Bu mal aslında onun değildir, bu nedenle onun elinde bırakılamaz.” derler. Ondandır faydalanmak, elinden bir şeyler almak isterler.

Ribâ sebebiyle Ahiret hayatında azalma/azaltılma konusunda ise şunlar söylenmektedir:

a) Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Abbas (ra), bu eksilmenin manasını Allah'ın o kişinin sadaka, cihat, hac, sıla-i rahim gibi yapmış olduğu amellerini kabul etmemesi şeklinde açıklamıştır. Yani haram yolla kazanmış olduğu para ile yapmış olduğu hayırlı işleri kabul olunmaz ve karşılık olarak sevap verilmez.

b) Kişinin elde ettiği mal, ölümüyle dünyada kalır ahirete ise o malın günahı ve cezası kalır. Gerek alırken gerekse harcarken kazanmış olduğu günah ondan ayrılmaz. Dünya hayatındaki gibi bir rahatlık beklerken ceza görmesi ise onun için en büyük hüsrandır.

c) Hadis-i şerifte haber verildiğine göre zenginler, fakirlerden beş yüz sene sonra cennete girecektir. (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 13/328) Helal yolla mal kazanıp zengin olan kimsenin durumu böyle olunca, haram oluşu kesin olan yolla (ribâ ile) mal elde eden kişinin

durumunu/hesabını sen bir düşün! Râzî'nin işaret ettiğine göre gerçek eksilme ve eksiltirme budur.

Sadaka verenlerin malı ise dünyada veya ahirette artar/arttırılır. Dünya hayatında bu, birkaç şekilde olabilir:

a) Allah'ın daima onun yanında olmasıdır. İnsan fakirliğine ve mala karşı ihtiyaç duymasına rağmen muhtaç kimselere yardım ederse Allah, dünyada onu sahipsiz ve yalnız bırakmaz. Hadis-i şerife açıklandığı şekilde karşılıklı olarak iki meleğin her gün "Allah'ım infak edene yenisini ver; cimrilik edip vermeyenin malını da telef et." şeklinde dua ettiği rivayet edilir. (Buhârî, Zekât 27; Müslim, Zekât 17) Meleklerin bu duasını kabul eden Allah, o kimseye kazanç yollarını kolaylaştırır, cimriyi ise sıkıntı içerisinde bırakır.

b) İnsanların nazarında sadaka veren kimsenin itibarı günbegün artar, onu güzel bir şekilde anarlar, gönüller ona meyleder ve onun yanında sükûnet bulurlar. Bu, kötü niteliklerle anılan bir mal sahibi olmaktan daha güzel bir durumdur.

c) Fakirler hayır dualarıyla ona yardım ederler.

d) Tamahkar ve aç gözlü insanlar ondan uzaklaşır. Kişinin fakir ve zayıf kimselere yardım ettiği, onların ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı bilince onunla uğraşmaz, ondan bir şey koparmaya çalışmazlar. Bunun aksi bir durum pek nadir olarak görülür.

Sadakanın ahirette artması/arttırılması konusunda bir hadis nakledilmektedir. Ebû Hüreyre'nin (ra) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki Allah, sadakaları kabul eder. Onların da temiz olanı (helal yolla elde edileni) kabul eder. Onu sağ eline alır, sizden birinizin tayına bakıp büyüttüğü gibi, onu gittikçe büyütür. Hatta sadaka olarak verilen bir lokma, Uhut dağı

kadar olur.” (Tirmizî, Zekât 28) Allah’ın ribâ sebebiyle malı azaltması, verilen sadakaları ise bereketlendirip arttırması kişilere göre farklı şekillerde de olabilir. Allah, ribâyı helal kabul eden veya haram olduğuna inanmakla beraber ribâlî işlemler yapmaya devam eden günahkâr kimseleri ise sevmez. (Râzî, 1420h, s. 7/81)

Bu durumun daha somut bir ifadesi Rûm suresinde yer almaktadır: yüce Allah, “İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz. Ama Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.” (Rûm, 30/39) buyurarak, Müslümanları infakta bulunmaya açıkça teşvik etmektedir. Râzî’nin açıklamalarına göre bu konuda fiziki bir artış beklentisi içerisine girmek yanlıştır, bu beklenti ile yapılan hayırlar için Allah katında bir artış olmaz. Onun rızasını talep ederek, dünyalık bir beklenti olmadan verilen sadakalar, Allah katında kat kat artar. Bu niyetle zekât ve sadakaya daha fazla yönelmek gerekir. Artışın en azı, verilen şeyin karşılığın miktar olarak değil hasene/sevap olarak on misli, yani o amelin on kat artırılması şeklindedir. Burada bir ekmek verene Allah’ın on ekmek vermesi şeklinde bir anlayış yanlıştır. Aksine Allah’ın rahmeti gereği ve kendisinden bir ikram olarak, yapılmış olan fiilin sevap karşılığını on kat arttırmasıdır. Bir ekmeğin karşılığı rahmeti gereği cennette bir köşk olur, fazlı ve ikramına nazaran bunun on katı ve fazlası olur. Buna dünya hayatından bir örnek verilirse: bir kral tebaasından kıymeti bir dirhem olan bir hediye kabul etse ve ona karşılık olarak on dirhem değerinde bir şey verse bu bir ikram olamaz, zaten ondan bu beklenmektedir. Ancak bin dirhem değerinde bir şey verse bu bir ikramdır; on bin dirhem değerinde bir şeyi verse işte bu, kat kat

arttırılmış bir ihsan olur. (Râzî, 1420h, s. 25/104) Bu ifadelerden asıl artışın ahirette mükafat olarak beklenilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Yapılan her davranışın karşılığı bu dünya hayatında hemen görülseydi, gayba iman ve ahirette imtihanın bir anlamı kalmazdı.

8. Ribâdan Arta Kalanın Alınmaması

Yüce Allah, önceki ayette ribâdan vazgeçen kimsenin yasaktan önce aldıklarının kendisine ait olduğunu belirtti. Kişinin henüz aldığı veya almamış olup borçlunun zimmetinde kalan ribânın da bu hükümde olmadığını ifade etmek için “Ribâdan arta kalanı bırakın” dedi. Bu açıklamasıyla borç para veren kimselerin henüz almadıkları bir fazlalık var ise almamaları gerektiği, onun haram olduğu ve ana paralarından başka bir şey alamayacaklarını beyan etti. Ayrıca bu konuda çok şiddetli bir tehditte de bulundu. Çünkü parasını ribâyâ verip uzun zaman bekleyen, sürenin dolduğu anda meydana gelen fazlalığın kendisine ait olduğunu düşünen bir kimseyi ondan vazgeçirmek ve almaması gerektiğini söylemek için şiddetli bir tehdit gerekir. Bu nedenle “Allahtan korkun” buyurdu, gerçek anlamda Allahtan korkmak emre imtisal, yapmakta olduğu işi hemen terk etmekle yani ribâdan vazgeçmekle olur. Ayetin ifadesiyle geçmişte alınan ribâyı Allah affeder; ancak henüz alınmamış ise, o yok gibidir, ister tamamı olsun isterse bir kısmı olsun onu almak haramdır. (Râzî, 1420h, s. 7/82, 83) Bu ayetin nüzul sebebi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunların ortak noktası Müslüman olmadan önce yapılan ribâ işleminin bugüne yansımaları, yani kalan ribânın durumudur. Ayet, bu kimselerin onu almamaları, borçluda bırakmaları gerektiğini, ana paraları dışındaki fazlalığın artık haram olduğunu belirtmektedir.

9. Ribânın Helal Sayılması

Râzîye göre “Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin.” (Bakara, 2/279) ayeti, mümin veya kafir olsun ribâyı terk etmeyenler için ağır bir tehdittir. “Harp ilanı” lafzı, gerçek anlamda bir savaş değil tehditte mübalağa yapmak için kullanılmış olabileceği gibi, bizzat savaş durumu da ifade edilmiş olabilir. Buna göre eğer ribâda ısrar eden tek bir şahıs ise ve devlet başkanı/yetkili otorite ona güç yetirebiliyorsa, onu yakalar, tövbe edinceye kadar tazir, hapis gibi cezalar uygular. Eğer ribâda ısrar eden askerî gücü, kuvveti olan bir kimse ise devlet, tıpkı isyan edenlerle (bâğî) savaştığı gibi onlarla da savaşır. Hz. Ebu Bekr (ra) buna benzer bir durum olan zekâtı vermeyen kimselerle savaşmıştır. Ezan okumama ve ölüleri defnetmeme gibi (dinin şiarı olan) konularda anlaşılan kimselere de aynı şekilde davranılır. İbn Abbas’ın (ra) “Kim ribâlı işlem yaparsa, ondan tövbe etmesi (vaz geçmesi) istenir. Tövbe ederse ne güzel... yoksa boynu vurulur.” dediği nakledilmektedir. (Râzî, 1420h, s. 7/84)

Diğer bir yoruma göre ayetin manası: “Eğer ribânın haram olduğunu kabul eden mümin kimseler iseniz (fazladan istenilen miktardan) arta kalanı bırakın. Eğer haram olduğunu kabul etmiyorsanız, o zaman Allah ve Rasûlüne (sav) karşı bir harp ilan etmiş olduğunuzu biliniz...” demektir. Bu görüşe göre İslam şariatının (emir ve yasakların) tümünü inkâr eden kimsenin kafir olması gibi, onun bir tek emir veya yasağını inkâr eden kimse de kafir olur.

Eğer “vaz geçerseniz” yani ribâ ile muameleden vaz geçerseniz veya ribâyı helal saymaktan vaz geçer ve günahtan tövbe ederseniz ana paranız sizindir. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz. Yani verdiğinizden fazlasını almak suretiyle borçluya

zulmetmemiş, daha azını alarak da zulme uğramış olmazsınız. (Râzî, 1420h, s. 7/84)

10. Borçluya Mühlet Verme ve Borcu Bağışlama

Cahiliye döneminde ribâdan kaynaklanan borçlarda vade günü geldiğinde borçlunun zorluk içerisinde olup ödeyememesi durumunda sürenin uzatılmasına karşılık borcun arttırılması şeklinde bir uygulama yapılırdı. Belirlenen diğer vadede aynı durumda aynı işlem tekrarlanırdı. Zamanla katlanarak artan borç ödenemeyecek bir miktara ulaşır ve borçlu açısından ödenemez bir hal alırdı. Yüce Allah, bu ayette Müslümanları cahiliye dönemi insanından ayırt eden bir davranışı sergilemeye çağırıyor. O dönemin zulüm ve sömürü örneklerinden birisi olan, bu uygulamaya son vermesini, yani herhangi bir fazlalık talep edilmeden zaman tanımamasını, rahatlık vaktine kadar ertelemesini istiyor. Ödemenin imkânsız olduğu durumlarda ise borcun bağışlanmasını tavsiye ediyor. Bu uygulama İslam iktisat düşüncesinin ahlaki bir tezahürüdür. Kur'an'ın genel öğretileri arasında maddeye karşı hırslı olmamak, zor durumda olan kimseleri tercih (îsâr) düşüncesi de bulunmaktadır. Bu gibi düzenlemeler tam olarak yerine getirilmeden ümmet şuuru altında birleşmiş, sosyal refah ve düzene kavuşmuş bir İslam toplumu oluşturulamaz.

Mühlet vermenin sadece ribâ işlemine has (özel bir uygulama) olduğu veya bütün muamelâtı kapsadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. İbn Abbâs (ra), Şüreyh (ö. 80/699), Dahhâk (ö. 105/723), Süddî (ö. 127/745) ve İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) bu emrin ribâyaya has olduğu görüşündedir. Kâdı Şüreyh'in bir davada borçluyu hapsedtiği, ona bu kişinin zor durumda olduğu mühlet vermesi

gerektiği söylenilince, “Bu hüküm ribâ konusundadır. Yüce Allah kitabında: Size emanetleri ehline vermenizi emrediyor” şeklinde cevap verdiği nakledilir Önde gelen müfessirlerden Mücâhid (ö. 103/721) olmak üzere bazı fukaha hükmün bütün borçları kapsayacak şekilde genel (âmm) olduğunu söylerler. Râzî’ye göre bu görüş daha isabetlidir. Çünkü mühlet verilmesi, vade tanınması bu ayetin hükmü ile sabit olunca, mana (illet) bakımından ortaklık bulunan diğer alışveriş çeşitleri hakkında da bu hüküm sabit olur. O mana da sıkıntı içerisinde olma, borcu ödeyememedir. Bu durumda olan kimseyi sıkıştırmak, ödemeye zorlamak caiz değildir. Aynı zamanda bu hüküm Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi fakihlerin çoğunluğunun da görüşüdür. (Râzî, 1420h, s. 7/86)

Borçlunun sıkıntı içinde olup ödeyememe durumu devam etmesi halinde bu borçtan vazgeçilmesi, ona tasadduk edilmesi ve ondan bir şey talep edilmemesi Müslüman için ancak bir hayırdır. Bu paranın ondan tahsil edilip bir başkasına sadaka olarak verilmesi, doğru değildir; bu, onun durumunu daha da zorlaştırır. Bunda daha fazla hak sahibi olan kimse, ödeme güçlüğü çeken borçludur.

“Hayır” kelimesi, dünyada güzel bir övgüyle anılmak ve ahirette bol sevaba ulaşmaktır. Bu kelime bağlamında ayet, Müfessirler tarafından birkaç farklı şekilde yorumlanmıştır. Birincisi eğer tasaddukun sizin için daha hayırlı olduğunu bilir ve bu bilgi ile amel edip uygularsanız... İkincisi tasaddukun borcu almak veya zaman tanımaktan daha hayırlı olduğunu bilerseniz... Üçüncüsü ise kapsam genişletilerek, Allah’ın tüm emir ve yasaklarının sizin için daha hayırlı olduğunu bilerseniz... anlamları verilmiştir. (Râzî, 1420h, s. 7/87) Tüm yorumlara bakılırsa ayet, borcu bağışlamanın

(tasaddukun) Müslüman için övülen hayırlı bir davranış olduğunu ifade etmektedir.

Devam eden ayette yüce Allah “Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı amellerin karşılığı verilecek ve onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.” (Bakara, 2/280) buyurmaktadır. İbn Abbas'ın (ra) belirttiğine göre Kur'an'da Rasûlullâh'a (sav) inen en son ayet, budur. Râzî, bu ayetin ribâ ile uğraşan zengin, güçlü, kuvvetli ve arkalarında taraftarları olan iktidar sahibi kimseler hakkında nazil olduğunu söyler. Genel olarak bu kimseler sahip oldukları servetle insanlara tahakküm etmek isterler. Onları bu işten vazgeçirmek, insanların mallarını batıl yollarla almalarına engel olmak için güçlü bir kınamaya, ağır bir tehdide ihtiyaç duyuldu. Yüce Allah, bu ayetle onları uyarmakta, sonunda başlarına gelecek şeyleri hatırlatarak en kuvvetli şekilde korkutmaktadır. (Râzî, 1420h, s. 7/87) Ahiret yurduna her insan iyi veya kötü, az veya çok yapmış olduğu her davranışın karşılığını tam olarak görecektir. Bu işlem sırasında da herhangi bir haksızlık da yapılmayacaktır. Allah, hesaba çekilme düşüncesini vicdanlara yerleştirerek, herhangi bir uyarıcı ve kontrole ihtiyaç duyulmadan kişinin kendi davranışlarını yine kendisinin kontrol etmesini sağlamak istemektedir. İslam iktisat düşüncesini diğer sistemlerden ayıran bir özelliği de budur.

11. Ribânın Katlanmasından Nehy

“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” (Âl-i İmrân, 3/130) ayetinin açıklamasında Râzî, Kaffâl'dan şu nakli yapmaktadır: “Bu ayet, önceki ayetlerle bağlantılıdır. Müşriklerin ribâ yoluyla

toplmuş oldukları malları ordularına destek olmak amacıyla harcamaları, Müslümanlar için de bir örnek teşkil edebilir; aynı yönteme başvurarak para toplayabilir, ordu için harcar ve böylece (güçlenen ordularıyla) Müşriklerden intikam alma imkanına kavuşabilirlerdi. Allah, bu konuda Müslümanları uyararak onları bu şekilde davranmaktan sakındırdı.” (Râzî, 1420h, s. 9/363) İslam iktisat düşüncesinde kazancın meşru, helal yollardan elde edilmesi esası bulunmaktadır. Makyevelist bir yaklaşım olan “hedefe varmak için her yolun mubah olması” düşüncesi İslam’da bulunmaz. Müslüman helal yollardan kazanmak ve helal yollara harcama yapmakla yükümlüdür.

Yukarıda da belirtildiği gibi Cahiliye döneminde vadesinde ödenemeyen borcun yeniden yapılandırılması, sömürü aracı haline gelerek toplumsal bir problem oluşturuyordu. Ribâ ile kat kat arttırılan borç, zamanla ödeme yapılamayacak bir meblağa ulaşıyordu. Hatta bu, borcun ödenmesi için kişinin kendisini veya çocuğunu köle olarak satmasına kadar götürebiliyordu. (Aydın & Hamidullah, 2002) Allah, Müslümanları uyararak kendisinden korkmalarını, böyle davranmamalarını, ancak bu şekilde dünya ve ahirette felaha kavuşabileceklerini belirtti. Razî’nin açıklamalarına göre bu yasak konusunda Allah’tan korkmak gerekir; bu yasağa riayet etmek farzdır. Felah yani dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtulmak buna bağlıdır. Kişi ribâ alsın ve Allah’tan sakınmasın, bu felah söz konusu olamaz. Ona göre bu ifade, ribânın küçük değil, büyük günahlardan olduğunu da göstermektedir. (Râzî, 1420h, s. 9/363)

12. Ribâ, Zulüm ve Batıl Bir Kazanç Yoludur

Kur'an'da pek çok yerde Müslümanların dikkate alması amacıyla Yahudilerin tutum ve davranışları örnek verilmekte, sergilemiş oldukları bazı yanlış davranışlar sebebiyle kendilerine getirilen yasaklamalar ve kısıtlamalardan bahsedilmektedir. Nisa suresi 161. ayette yaptıkları zulüm, insanları Allah yolundan alıkoyma, faiz alma ve mallarını batıl yollarla yemeleri nedeniyle önceleri helal kılınan pek çok şeyin daha sonra haram kılındığı ifade edilmektedir. (Nisa, 4/161) Râzî'nin tespitine göre bütün günahlar iki kısım altında toplanmaktadır; bunlar, mahlukata zulüm ve hak dinden yüz çevirmektir. Ayette zulüm konusuna "insanları Allah yolundan/dininden alıkoymak" ifadesiyle işaret edildi. Bununla birlikte Yahudiler mal toplama konusunda çok hırslıdılar. Onu, yasaklanmış oldukları halde bazen ribâ bazen de rüşvet yoluyla elde ederler: "insanların mallarını batıl yollarla yeme" lafzıyla da bu kast edilmektedir. İşte bu dört şey Allah'ın onlara dünya ve ahirette sıkıntı vermesinin veya kendilerinin sıkıntı çekmelerinin (teşdîd) nedenidir. Dünya hayatındaki sıkıntı, bazı helal maddelerin onlara haram kılınması; ahirette ise elem verici azaptır. (Râzî, 1420h, s. 11/264) Yukarıda da belirtildiği gibi Müslümanın iktisadi davranışları helal kavramı ile sınırlandırılmıştır. Nereden ve nasıl elde edilirse edilsin kazanma, mal sahibi olma düşüncesi yoktur. Sergilemiş olduğu tüm eylemlerden sorumlu olduğu, karşılığını dünyada ve ahirette göreceği düşüncesi, onu kendisini kontrol etmeye götürür. Bunun sonucunda çevresine örnek olan, hayatını dinin emir ve yasaklarıyla şekillendiren Müslüman profili ortaya çıkar. İslam ahlakıyla donanmış bir kimsenin gerek ekonomik gerekse sosyal her alanda Allah'ın rızasını talep

etmesi, onun hoşnutluğu için çalışması gerekir. Ancak böylece tüm yeryüzüne yayılmış olan fesat ve bozgunculuk önlenmiş olur.

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'an-ı Kerim tefsirleri arasında Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* isimli tefsiri önemli bir yer tutar. Ayetlere her ilim dalından yararlanarak getirmiş olduğu yorumlar, kendisinden sonra gelen pek çok ilim adamını etkilemiş, pek çok eserlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Ribâ yasağı, İslam iktisat düşüncesinde önemli bir yer tutar. Bu yasakla, toplumda oluşabilecek ekonomik ve sosyal problemler önlenmeye çalışılmıştır. Sadaka vb. yardımlaşma kurumları teşvik edilerek sosyal bağların güçlenmesi ve sosyal refaha ulaşılması amaçlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de yedi ayette ribâdan uzak durulması gerektiği belirtilmektedir. Râzî, eserinde bu ayetlere dil, üslup ve anlam yönünden yaklaşarak tefsirini yapmış, çıkarılabilecek fıkhi hükümlere değinmemiş, bunları fıkıh kitaplarına bırakmıştır.

Bu yasağın hikmeti konusunda, zulüm, sömürü vasıtası ve haksız kazanç olması gibi farklı gerekçeler ileri sürülmektedir. Ancak Râzî, bunlara bakmadan emre uyarak, yasağın uygulanmasının gerektiği görüşündedir.

Ayette ifadesini bulan ribâ sebebiyle malın azalması veya azaltılması, sadaka ile artması veya arttırılması konusunda yapılan yorumlara değinen Râzî, bu durumu ahirette sevap bakımından bir artış veya azalma olarak değerlendirir. Ona göre dünya hayatında bu

nedenle malda bir bereket görülebilir, ancak fiziki bir artış veya azalma beklentisine girilmemelidir.

Ribâ yasağı büyük günahlar arasında yer almaktadır. İnkârı veya hafife alınması küfür olarak değerlendirilir. Bu yasağın ferdi olarak ihlalinde tazir kapsamında bir cezai yaptırım uygulanabilirken, toplu halde uygulanmaması durumunda devlet, savaş ilanı yoluyla uygulanmasını sağlayabilir.

Ayetlerde ihtiyaç sahibi kimselere borç para verilmesi teşvik edilmekte, vade sonunda fazla bir miktarın alınması ribâ olarak değerlendirilmektedir. Borçlu kimsenin ödeme günü aldığı meblağı temin edememesi durumunda ek mühlet verilmesi, mali durumunda bir değişiklik olmaması halinde borcun bağışlanması istenmektedir. Sadaka kapsamında kabul edilen bu davranış, İslam'ın fakirlik problemini çözümde zenginden fakire bir gelir transferi olarak da değerlendirilebilir.

İnanç sahibi bir Müslümanın kazanç ve harcamasını meşru yollardan yapması gerekmektedir. Bu nedenle haksız kazanç ve batıl bir yol olarak değerlendirilen ribâ yoluyla gelir elde edilmesi kınanmış, şiddetli azap sebebi olacağı belirtilmiştir.

Müslümanın her alanda Allah korkusuyla hareket etmesi, onun emir ve yasaklarını hayatına uygulaması ve yaratılmışlara İslam ahlakıyla davranması gerekir. İmanın olduğu ancak bunun amele yansıtılmadığı durumda dünya ve ahirette felaha ulaşamaz. İslam'ın hedeflemiş olduğu toplumsal düzene ulaşamaz.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. (2001). *Müsned*. Müessesetü'r-Risâle.

Apaydın, Y. (2002). Kıyas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XXV, ss. 529-539). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Aydın, M. A., & Hamidullah, M. (2002). Köle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XXVI, ss. 237-246). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Beyhakî, A. b. el-Huseyn. (2003). *Şuabu'l-İmân* (1. bs, C. 1-14). Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.

Buhârî, M. b. İ. (1422h). *Sahîh*. Dâru Tûki'n-necât.

er-Râzî, F. (1420h). *Mefâtihu'l-gayb* (3. bs). Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.

et-Tirmizî, M. b. İ. (1998). *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.

Koca, F. (1998). Hikmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XVII, ss. 514-518). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Müslim b. Haccâc. (t.y.). *Sahîh* (C. 1-5). Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.

Özsoy, İ. (1995). Faiz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XII, ss. 110-126). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yavuz, Y. Ş. (1995). Fahreddin er-Râzî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. XII, ss. 89-95). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.